

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.2: 314.151.3(430=163.6)
Prejeto: 20. 10. 2008

Arhivirana ustna zgodovina. Pomen, zbiranje in ohranjanje ustnih pričevanj za zgodovino migracij

KRISTINA TOPLAK

dr. etnologije, asistentka z doktoratom

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: ktoplak@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

V članku s primerom živiljenjske zgodbe utemeljujem pomen ustne zgodovine v raziskovanju migracij in s tem ohranjanje kulturne dediščine migrantov. V prvem delu članka so predstavljeni tekst in kontekst migracijskega primera Slovencev v Nemčiji, pri čemer je tekst ustna pripoved delavca, priseljenca v Nemčijo, ki je postal slikar, kontekst pa družbeno in politično dogajanje, s poudarkom na politiki priseljevanja v Nemčiji (v Berlinu) v času največjega priseljevanja v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja in danes. Drugi del članka je namenjen analizi pomena ustne zgodovine za migracijske študije in prinaša nekaj misli o beleženju, ohranjanju (arhiviranju) in preučevanju tovrstnega gradiva.

KLJUČNE BESEDE: ustna zgodovina, arhivi, migracije, Slovenci v Nemčiji

ABSTRACT

ORAL HISTORY ARCHIVES. THE GATHERING, PRESERVATION AND IMPORTANCE
OF ORAL TESTIMONIES FOR THE HISTORY OF MIGRATIONS

A life story is used in the article as a means to establish the importance of oral history in migration research and thus preservation of the cultural heritage of migrants. The first part of the article brings a text and a context of a migration case of the Slovenes in Germany, where the text is an oral narrative of an immigrant (a worker turned painter) in Germany and the context is a social and political happening of the time, special emphasis being placed on immigration policies in Germany (Berlin) during the time of massive immigration flow in the 60s and 70s of the past century and today. In the second part of the article the author aims to analyze the significance of oral history for migration studies and expresses some thoughts on recording, preserving (archiving) and studying of such material.

KEY WORDS: oral history, archives, migration, Slovenes in Germany

Uvod

Po Zakonu o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (Ur. l. RS, št. 43, 21. 4. 2006) je slovenska država zadolžena za ohranjanje slovenske arhivske in kulturne dediščine, ki nastaja v slovenskih skupnostih po svetu. V omenjenem zakonu so poudarki zlasti na strokovni pomoči in izobraževanju posameznikov v izseljenstvu, ki bi poskrbeli za ureditev, popis in hrambo arhivskega in muzejskega gradiva. Poleg tega sta za državo pomembni tudi raziskovalna analiza in primerjava dosedanjih terenskih raziskav izseljenkega arhivskega in muzejskega gradiva. Sodelavci Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU smo se z delom pri raziskovalnih projektih¹ zavezali, da bomo nudili strokovno pomoč in sodelovali pri izobraževanju posameznikov v izseljenstvu, opravili raziskovalno analizo in primerjali dosedanje raziskave omenjenega gradiva.

Ustna zgodovina, torej pričevanja migrantov, predstavljajo v humanistično in kvalitativno usmerjenem delu sicer interdisciplinarno naravnanih migracijskih študij enega glavnih virov in tudi predmetov za raziskovanje, (avto)biografska metoda pa enega pomembnejših raziskovalnih pristopov. Zaradi pomanjkanja pisnih virov so pričevanja za zgodovino migracij izrednega pomena. Vendar so raziskave na terenu, to je v zasebnih in javnih arhivskih in dokumentacijskih centrih, ki so nastali med izseljenci, skupaj z analizo do sedaj opravljenega raziskovalnega dela pokazali, da je tega gradiva v primerjavi s pisnim gradivom izredno malo. Takšno stanje je glede na razvoj in položaj ustne zgodovine v Sloveniji povsem pričakovano. O tem več v nadaljevanju.

V prispevku se nisem posvetila epistemološkim in teoretskim izhodiščem ustne zgodovine, ker so o tem pisali že drugi.² Namesto tega bom razglabljala

o praktičnih platih zbiranja in hranjenja ustnih pričevanj ob primeru Slovencev, ki živijo in delajo v Nemčiji. Zanimala sta me tudi pomen ustne zgodovine za migracijske študije in povezava z osrednjo temo revije, torej arhivi.

Naš pripovedovalec je Marjan,³ delavec, ki kot samouk slika na steklo. Uveljavil se je v slovenski skupnosti v Berlinu, a tudi širše. Marjan je pripovedoval o svojem življenju, vendar sem v analizi poudarila njegove poglede na politiko priseljevanja, odnos do tujcev in integracijske procese. Kot vsaka življenjska pripoved ali ustno pričevanje ima tudi ta pripoved kontekst. To pomeni, da sem protagonistovo pripoved poskušala primerjati in povezati z obstoječim gradivom o življenju tujih (slovenskih) delavcev v Nemčiji in drugimi podobnimi pripovedmi. Pri uporabi osebnih pripovedi kot analitičnega orodja se pojavi vprašanje razmerja med partikularnim (delnim, posameznim) in splošnim. Težko bi opisali individualnost partikularnega drugega brez predstavitvene informacije o splošnem etnografskem in zgodovinskem kontekstu, ki dajeta vsaki osebi njeno partikularnost, kot pravi Thomas Schweizer. Neke vrste posploševanjem se ne moremo izogniti; sicer ne moremo poudariti razlike med tem partikularnim in splošnim.⁴ Prav tako se moramo zavedati, da so pripovedi že same po sebi interpretacije, da so subjektivne, da jih moramo obravnavati kritično, da je potrebno sproti preverjati zanesljivost in veljavnost.

Nemčija in imigranti

V okviru raziskave *Stanje arhivskega in muzejskega gradiva pri slovenskih izseljencih v Nemčiji* sem februarja 2008 v Berlinu posnela štiri daljše in dve krajši življenjski pripovedi Slovencev, ki so se tja preselili oziroma so v Berlinu rojeni. Pripovedi vsaka iz svojega zornega kota osvetljujejo proces priseljevanja v Nemčijo (Berlin), življenje v Berlinu, oblikovanje individualnega in kolektivnega etničnega ter kulturnega delovanja, predvsem pa dajejo odgovore in hkrati odpirajo vprašanja o integraciji Slovencev v večinsko nemško družbo na eni in transnacionalnega povezovanja na drugi strani. Pripovedovalci so podali tudi subjektivne poglede na migra-

¹ Na ISI ZRC SAZU poteka že od leta 2001 (z izjemo projekta *Dopolnjevanje in preučevanje virov in literature o slovenski izseljenški problematiki*, ki se je začel leta 1996) v okviru projektov CRP sistematično preučevanje in dokumentiranje arhivskega, muzejskega in drugega gradiva, sodelavci Inštituta pa tudi sodelujejo pri izobraževanju bodočih arhivarjev med slovenskimi izseljenci. Pri projektih so v preteklih letih sodelovale tudi nekatere druge slovenske raziskovalne ali muzejske institucije (ZRS Koper, Slovenski etnografski muzej). – Ta prispevek je rezultat ciljnega raziskovalnega projekta *Stanje arhivskega in muzejskega gradiva pri slovenskih izseljencih v Nemčiji* vodje dr. Marjana Drnovška. Projekt sta (trajal je v obdobju 2006–2008) finančno podprla ARRS in Urad RS za Slovence v zamejstvu in po svetu.

² Med slovenskimi raziskovalci so to Mojca Ramšak, Marta Verginella, Oto Luthar, Vida Rožac Darovec, Borut Brumen in drugi.

³ Uporaba izmišljenih, spremenjenih imen ali samo inicialk je pri zapisu ustnih pričevanj zelo pogosta. Raziskovalci smo pripovedovalce dolžni zaščititi pred morebitnimi negativnimi družbenimi odzivi, posebno, če gre za travmatične dogodke (vojna, kaznivna dejanja), zapletene osebne odnose ali intimno naravo pripovedi.

⁴ Schweizer: *Epistemology. The Nature and Validation of Anthropological Knowledge*, str. 60.

cijsko in zaposlovalno politiko Zvezne republike Nemčije v šestdesetih in sedemdesetih letih, govorili so o doživljanju odnosa večinskega prebivalstva do tujcev in stikih z družino in prijatelji, ki so ostali v Sloveniji.

Največ Slovencev je v Zvezno republiko Nemčijo prišlo po drugi svetovni vojni, natančneje sredi petdesetih in v šestdesetih letih dvajsetega stoletja. Nemčija je potrebovala predvsem mlade delavce, ki bi ostali le začasno. Oblikovana je bila uradna politika začasnega zaposlovanja tujih delavcev, ki je vključevala tudi mednarodne sporazume z državami, iz katerih so prihajali.⁵ Jugoslovanski (slovenski) zavodi za zaposlovanje so v skladu z dvostranskimi pogodbami delovali kot posredniki med velikimi nemškimi podjetji in delavci, predvsem iz ruralnih, revnejših okolij. Raziskava, ki sem jo leta 2004 opravila v Oplotnici in Keblju na Pohorju,⁶ je na primer pokazala, da so se ljudje iz teh krajev odpravili v Nemčijo individualno, neorganizirano ali s posredovanjem državnih institucij, z organiziranim prevozom in so pri tem podpisali eno- ali večletno pogodbo s podjetji, kot so Quelle (tekstil), AEG (elektronske naprave, gospodinjski aparati), BMW in AUDI (avtomobilska industrija) in druga.⁷ Izseljenci s tega območja so bili po izobrazbi nekvalificirani in kvalificirani delavci, po večini s končano osnovno šolo. To so bili mladi ljudje, stari približno od 20 do 25 let, tako ženske kot moški. Kot bomo videli iz predstavljene zgodbe, se Marjan nekoliko razlikuje od opisanih, saj je imel poklicno šolo, dobro službo in se je v Nemčijo odpravil brez posebnega razloga. Ne glede na to se je v Nemčiji znašel v razmerah, ki jih je izoblikovala nemška priseljenska politika.

Do leta 1973 je bilo v Nemčiji že 47.000⁸ Slovencev, po drugih podatkih naj bi jih bilo konec sedemdesetih let celo okoli 50.–60.000.⁹ Naselili so se večinoma v večja južnonemška mesta, kot so Stuttgart, München ali Ulm, manj v severne dele Zvezne republike Nemčije. Nemška vlada je tako imenovanim *gastarbeiterjem* dodelila nekaj pravic,

vendar niso imeli dostopa do socialne pomoči, od njih pa so pričakovali, da se bodo vrnili v matične države, potem ko jih ne bodo več potrebovali.¹⁰ Nemčija se ni deklarirala za priseljensko deželo, kot priča tudi Zakon o tujcih iz leta 1965: "*Tujci uživajo vse osnovne pravice, razen pravic do svobode zbiranja, do svobode združevanja, svobode gibanja (po državi; op. avt.) in prostega izbiranja poklica, delovnega mesta in mesta izobraževanja ter zaščite pred zahtevo po izročitvi tuji državi (za storilce kaznivih dejanj; op. avt.).*"¹¹

Po letu 1973 se priseljivanje delavcev, med njimi tudi Slovencev, v Nemčijo ni več povečevalo, saj se je zaradi naftne krize in gospodarskega recesije povpraševanje po tujih delavcih zmanjšalo. Nemška priseljenska politika je do sedemdesetih let temeljila na omejujočih zakonih o tujcih, ki so vključevali načelo prostovoljne rotacije delavcev (vračanje določenega števila tujih delavcev na leto) in omejenih pravicah. Priseljenci niso imeli volilne pravice in tudi druga generacija je težko pridobila državljanstvo.¹² Poleg tega sta jih vsaj na začetku pestila slabo znanje jezika in nepoznavanje zakonodaje. Pozneje se je položaj predvsem zaradi stalnega naseljevanja priseljencev izboljšal, vendar predvsem bivanjske in pravne razmere. Po letu 1978 so začeli veljati upravni predpisi, ki so predvidevali postopno ureditev bivanjskega in pravnega položaja tujcev, nekoliko pozneje pa so bili sprejeti še omiljeni predpisi o delovnih dovoljenjih.¹³ Nemška priseljenska politika je razvila neke vrste selektivno integracijsko politiko, ki je delovala predvsem za tisto kategorijo tujcev, ki so bili v Nemčiji že vrsto let. Odnos do tujcev se tako kaže različno in je odvisen tudi od politike posameznih zveznih dežel, to pa je vplivalo tudi na odnos širše družbe do tujcev. Pritisk na tujce je seveda odvisen od spreminjajočih se družbenih, gospodarskih in političnih razmer. Po združitvi Nemčij je bilo ponovno mogoče zaznati skrajno negativen odnos do priseljencev. Kaže se izraža v širjenju delovanja neonacističnih skupin, v obliki javnih verbalnih napadov na tujce in hudega fizičnega nasilja (sežig židovske sinagoge, številni napadi na azilne domove).

Slovinci, ki so se sprva naselili v Ulmu, Münchnu ali drugih mestih in se pozneje preselili v Berlin, poudarjajo, da je bilo življenje v Berlinu zaradi

⁵ Slavec: Slovenci v Mannheimu; Lukšič Hacin: Normativni vidiki in delovne razmere.

⁶ *Poletni tabor za Zoisove študente*, Kebelej.

⁷ Primerjaj z Lukšič Hacin: Normativni vidiki in delovne razmere, str. 187–198.

⁸ Stare: Migracije. Organizirane zunanje migracije Slovencev v obdobju 1965–1975, str. 8.

⁹ Povzeto po Lukšič-Hacin: Ko tujina postane dom, str. 42. Natančne številke ni mogoče ugotoviti, zaradi pomanjkljivih podatkov, nepopolnih evidenc in nenazadnje so Slovenci prihajali v Nemčijo z jugoslovanskimi potnimi listi.

¹⁰ Boyle in drugi: Exploring Contemporary Migration, str. 226, 227.

¹¹ Boyle in drugi: Exploring Contemporary Migration, str. 228.

¹² Prav tam.

¹³ Slavec: Slovenci v Mannheimu, str. 54; primerjaj z Lukšič Hacin: Normativni vidiki in delovne razmere, str. 197, 198.

njegovega posebnega zgodovinskega in političnega položaja drugačno kot v preostalih večjih nemških mestih. Berlin je bil v drugi polovici 19. stoletja glavno mesto združene Nemčije, po koncu druge svetovne vojne pa so ga zavezniki razdelili najprej na štiri sektorje, pozneje pa sta nastala Zahodni in Vzhodni Berlin. Razdeljenost mesta je oblikovala način življenja njegovih prebivalcev, za Slovence, ki so redno vzdrževali stike z izvornim okoljem, pa je bilo življenje v Berlinu zaradi razdeljenosti mesta še dodatno zaznamovano. V Berlinu živi danes približno 2.000 Slovencev.¹⁴ Združujejo se v Društvu Slovenija Berlin in zbirajo pri maši v slovenskem jeziku v cerkvi svete Elizabete. Na berlinskem radiu Multikulti v Berlinu do konca leta 2008 poteka odaja v slovenskem jeziku.

Na eni strani je nemška država s svojo liberalno in demokratično politično ureditvijo, razvito tehnologijo, predvsem informacijsko, razvitimi izobraževalnim sistemom, prometom in trgovino pomenila dobre možnosti za naselitev in življenje. Na drugi strani pa so začasnost emigracije, zahteva po asimilaciji, selektivna integracijska politika in družbeni pritiski omejevali te možnosti. Po podatkih Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije, ki se sklicuje na nemški Zvezni urad za statistiko, je bilo konec leta 2003 v Nemčiji 21.795 Slovencev.¹⁵ Ta in večina prej naštetih podatkov nam zelo malo ali nič ne razkrije, kako priseljenci živijo, kako razmišljajo in kakšen je njihov vsakdan.

Marjan spregovori o sebi

Marjanova pripoved je bila v celoti posneta na njegovem domu v Berlinu, februarja 2008, nato transkribirana in analizirana. Izbrani izsek je ponazoritev primera zgodbe, hkrati pa v grobi obliki govori o temi, ki sem jo obravnavala. Sam izsek pove zelo malo. Šele s hermenevitično analizo celotne pripovedi pridemo do bistva in uporabnega znanja. Izsek, ki je tukaj objavljen, je brez lektorskega posega. Marjan govori ptujsko narečje in občasno vnaša nemške besede.

"Moje ime je Marjan ... Rojen sem v Ptujju. ... Na pravil sem šolo v Velenju, poklicno šolo, potem sem naredil tudi za tehničnega risarja v Ljubljani, in pol sem delal en

cajt v Velenju. Potem sem pa šel od danes na jutri v Berlin, v Nemčijo. Kar tak. Brez veže. Ko sem prišel tukaj, v Nemčijo, sem bil strašno razočaran. Strašno. Takrat so mi obljubili razno razne stvari. Ko smo prišli, je bila ena majhna soba, tam smo bili štirje ljudje noter. Nismo se niti znali po nemško pogovarjati. Jaž nisem znal ene besede nemško. Bilo je zelo težavno in včasih so mi prišle ene solze, da bi vrnil nazaj. Ampak, kako bi rekel, nisem si upal nazaj iti. To sem prebrodil, potem sem tu spoznal eno Nemko in se tu poročil. Sva imela M. in M. (otroci, op. av.).

Potem sem delal pri BMW-ju in sem začel tudi risati. Najprej na platno, kasneje mi je ena ženska svetovala, naj probam na steklo. Pol sem se učil na steklo risat, sam od sebe. Sam se študiral te stvari, kupil sem si neke knjige. No, in pol sem šel, ko sem se vračal v Jugoslavijo takrat, sem šel h Generaliću. Ivanu Generaliću, v Hlebine.¹⁶ Tam sem bil približno teden dni. Mi je pokazal nekaj, tako da sem se to tehniko priučil. Malo sem pri njemu gledal, kako to gre, ampak največ pa je bilo prakse. Kako se kaj nariše, oblaki. Zelo težavno od začetka. Potem smo začeli razstave delat in tako še do danes.

Delal sem tudi v Berlinu večerno slikarsko šolo, drugače sem samouk. Že v otroštvu sem rad risal. Imam še zdaj risbe iz sedmega, osmega razreda, ko sem delal s tušem. So mislili otroci, da sem imel nalepke in jih dal na papir. Ne vem, zakaj nisem šel tega študirat, v Ljubljano ali Maribor. Pač nisem šel, verjetno je bilo kaj druga bolj važno. Morda nogomet. (smeh)

Na Ptujju še imam sestro, oče in mati sta umrla. S sestro živimo na Ptujju skupaj in ona oblikuje vrt. Predlani je imela najlepši vrt v Sloveniji. Je tudi kreativna, ampak na drugačen način. Zelo se rad vračam domov. Pri njej živim, ko sem v Sloveniji. Tam imam pol hiše. Sestra je ostala doma, je študirala ekonomijo.

Zakaj Berlin? Kako sem sploh do tega prišel? Ko sem hodil iz Velenja, sem vsak konec tedna hodil v Ljubljano v tehnično šolo. In potem sem spoznal enega človeka, ki je rekel, da gre preko IBT-ja v Nemčijo. Da lahko grem. To me je malo interesiralo. Kar malo brez veže sem se prijavil in čez štirinajst dni jaž dobim povabilo, da lahko grem v Nemčijo, v Berlin. Sem imel v Velenju zelo dobro plačo. Jaž sem šel iz, kako bi rekel, iz Jux, zafkancije. Grem tja in čez eno leto pridem nazaj. Ampak iz tega nič ni bilo. Prve tri ali štiri mesece je bilo razočaranje. Jaž sem mislil, da ko pridem v Berlin, da so to ogromne stavbe. Da so kot New York, tako fantazijo sem imel. Pridem sem pa isto kot v Ljubljani, edino večje. To je bil Zahodni Berlin, ki je bil v srednji DDR-a. Kot sem rekel, so mi obljubili eno in

¹⁴ Gre za neuraden podatek, ki mi ga je posredoval eden od sogovornikov.

¹⁵ Objavljeno na spletni strani MZZ <http://berlin.embassy.si/index.php?id=204>. Po podatkih raziskave Boyla in ostalih (Exploring Contemporary Migration, str. 226) naj bi bilo sredi devetdesetih let 20. stoletja v Nemčiji skupaj 2,6 milijona tujih delavcev.

¹⁶ Ivan Generalić (1914–1992) je bil hrvaški slikar, najpomembnejši predstavnik "hlebinske šole" in naivnega slikarstva v nekdanji Jugoslaviji.

drugo, potem pa pridem in ena majhna soba, štirje smo bili not. Še imam zdaj fotografije. In pa ta služba, eno in drugo, neznanje jezika. Potem smo dobili neki denar, a smo bili večkrat lačni. Joj, je bila katastrofa takrat. Bilo je tako težko se vrniti. Sem rekel: Ne zdaj pa ne bom. Me je bilo sram se vrniti.

Delo ni bilo težko. Smo se potem dobili s kolegi, prijatelji, smo malo pozabili in gremo ven, večerno življenje, v diskoteke. Skozi družbo smo malo pozabili, smo se vpeljali. Jaz sem bil tako senzibelen za te stvari. Ko sem dobil prvo plačo, sem rekel, ta plača je isto kot v Velenju takrat. Jaz sem imel zelo, zelo dobro plačo tam, tukaj je bila ista oziroma še manjša. Pol sem pa začel, sem si kupil barvice, oljne, tempere in sem začel risati. Potem sem šel v večerne šole. Sem šel, da sem dobil podatke o mešanju barv in podobno. Največ pa je bila praksa. To so bile večerne šole, pol leta. Bolj tečajji. Sem dobil nekaj prakse, pol so mi svetovali. Potem sem pa začel na steklo in tukaj (v Berlinu, op. av.) noben ni imel pojma. Tudi jaz ne."

Marjan v nadaljevanju pripoveduje o življenju v razdeljenem Berlinu, težavnih začetkih slikanja na steklo, kjer je bil večinoma samouk, o družini in poklicni poti, o dejavnostih v Društvu Slovenija Berlin, saj je sodeloval na prireditvah in tudi večkrat razstavljal, političnih spremembah v Nemčiji in spremljanju sprememb v Sloveniji, identiteti, integraciji v nemško večkulturno družbo, stikih z okoljem, ki ga je zapustil; torej o individualnih in kolektivnih vidikih, o zasebnem in javnem. Čeprav je govoril o svojem življenju na splošno, lahko iz njegove pripovedi veliko izvemo o učinkih in posledicah nemške migracijske politike za priseljence, doživljanju sprememb na trgu dela; Marjan na luciden način govori tudi o povezavi širjenja nasilja do tujcev in ekonomskih sprememb.

Marjanova pripoved je izredno zanimiva, ko govori o stikih s Slovenijo. Ti so bili zaradi bližine držav zelo pogosti in dinamični. Sorodstvo, zidava hiše ali letni dopust so bili razlogi za pogoste obiske Slovenije. Z družino se je pripeljal kar z avtomobilom. Z načinom potovanja pa so bili povezani številni zapleti na cesti, saj so po NDR morali voziti po "zaprtih koridorjih", kot jih je imenoval, pri prehodu meje pa so se pogosto pogajali s cariniki, če so prevžali več, kot je bilo dovoljeno. V tem delu se njegova zgodba navezuje na odnos takratne oblasti do "zdomcev", orisuje pa tudi odnos ljudi, sosedov in someščanov do v njihovih očeh privilegiranih "gastarbajterjev, ki so doma gradili hiše". Tudi pripoved o življenju v razdeljenem in po letu 1989 združenem Berlinu je značilna zgodovina "od spodaj navzgor". Govori o specifičnih človeških dejavnostih, o katerih "uradna" zgodovina ponavadi molči – o tem, kako je bilo

mogoče prosto prehajati mejo med Berlinoma (z jugoslovanskim potnim listom je bil prehod v Vzhodni Berlin neproblematičen), majhnih radostih ob menjavi denarja in poceni nakupih, družabnem življenju delavcev v Vzhodnem Berlinu, iskanju poceni zabave in podobnem. Iz njegove pripovedi tudi izvemo, kako je doživljal najpomembnejše družbeno-politične spremembe v tem delu Evrope (padec berlinskega zidu, združevanje držav) in kako se je to kazalo v njegovem zasebnem življenju in ustvarjalnem delu.

Vsaka pripoved, tudi Marjanova, v veliki meri dopolnjuje vedenje o izseljevanju in življenju Slovencev v Berlinu, o zgodovini migracij v Nemčijo, vendar je vsaka izkušnja v bistvu enkratna in neponovljiva. Marjan nam s svojim ustvarjalnim delom in vključevanjem v umetnostne svetove¹⁷ omogoča specifične pogled v kulturno, umetniško in družbeno življenje v Berlinu in tudi v Sloveniji. Prav ustvarjalno delo – slikanje – je tema, ki jo lahko spremljamo v njegovi pripovedi. Kot umetnik je družbeno angažiran in je med drugim sodeloval tudi na razstavi United Buddy Bears pod pokroviteljstvom Združenih narodov. Medveda, simbol mesta Berlin, je kot 124 sodelujočih umetnikov poslikal z motivi po lastni izbiri. Vendar je to že druga zgodba.

Ustna zgodovina in migracije

Pred nekaj desetletji si je bilo težko predstavljati, da bodo ustna pričevanja našla mesto v zgodovinopisju ali celo med zapisniki, ustanovnimi akti, raznimi sezname, poročili, načrti, pogodbami in drugimi dokumenti, ki jih ponavadi prištevamo k arhivskemu gradivu. Prepričanje, da so arhivsko gradivo le pisni viri, morda tudi fotografije, torej gradivo, ki objektivno priča o preteklem dogajanju, je imelo močne temelje v tako imenovani dogmatični veji zgodovinopisja: zgodovinopisje je ne glede na obdobje slonelo na pisnih virih, ki so objektivni, verodostojni, reprezentativni in sploh polni resnic in dejstev.

Če se iz preteklosti preselim v odraslo in odgovorno raziskovalno sedanost, ugotavljam, da je ustna zgodovina danes upoštevanja vredna disciplina (skeptiki bi kljub temu rekli poddisciplina zgodovine), vsaj glede na to, koliko raziskovalcev se ukvarja z ustno zgodovino ali pa v večji meri uporablja njene metode ali pa se je izobraževalo na tem področju. Ker je za dogmatičnost značilna trdoživost, pa si ustna pričevanja le počasi utirajo

¹⁷ Becker: *Art Worlds*.

pot v arhive. Večinoma ostajajo v osebnih arhivih raziskovalcev. Med pomembnejšimi institucijami, ki hranijo življenjske zgodbe in pričevanja, je arhiv Slovenskega narodopisnega inštituta Urbana Jarnika v Celovcu, manjše zbirke življenjskih zgodb hranijo posamezni raziskovalni inštituti, ki se ukvarjajo s sodobnimi družbenimi procesi (Inštitut za novejšo zgodovino, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, itd.), pa tudi nekateri slovenski muzeji (Slovenski etnografski muzej), vendar specializiranega avdio-vizualnega arhiva za sistematično zbiranje tovrstnega gradiva v Sloveniji še ni.¹⁸ Po povedanem bi lahko sklepali, da je ustna zgodovina novejša disciplina, vendar ni tako. Po predmetu in metodi je že dolgo "doma" v etnologiji in antropologiji, tudi v sociologiji, preoblikovanje od zmetkov do zrele discipline pa je plod dela (ustnih) zgodovinarjev, danes že četrte generacije.¹⁹

Interdisciplinarnost, ki je značilna za ustno zgodovino, kot se je oblikovala v zadnjem desetletju 20. stoletja,²⁰ je vezni člen med ustno zgodovino in migracijskimi študijami. Prav ustna pričevanja in z njimi povezane metode ter pristopi so nepogrešljivi v preučevanju migracijskih procesov in življenja migrantov. Nepogrešljivi so, ker naredijo vidne deprivilegirane, marginalizirane ljudi, kar migranti velikokrat so, ker dajo "besedo" posameznikom, ki so bili doslej obravnavani kot del ljudstva ali amorfne množice.²¹ Z metodološkega vidika so ustna pričevanja več kot alternativa pisnemu gradivu, saj je med priseljenci/izseljenci ohranjenega razmeroma malo pisnega gradiva in so tako nemalokrat edino gradivo. To lahko trdim predvsem za slovenske izseljenske skupnosti, ki so nastale do druge polovice 20. stoletja. Zaradi načina selitev (z ladjami, vozovi, vlaki) so ljudje pogosto vzeli s seboj najnujnejše: oblačila, posteljnino, morda posodo, nekaj fotografij. Ob prisilnih selitvah pa še tega ne. Okoliščine naselitve, težnja po čim hitrejši ekonomski samostojnosti, ustanavljanje slovenskih organizacij in na drugi strani integracija v novo okolje so od priseljencev velikokrat zahtevali vso pozornost, zato so le redki posamezniki ohranjali dokumente ali ustvarjali pisne vire o življenju in dogodkih pred selitvijo, zgodovini naselitve ali življenju v migraciji. Med selitvijo se je veliko dokumentov tudi izgubilo.

Za ustanavljanje in ohranjanje arhivov ter varovanje kulturne dediščine potrebujejo migrantske skupnosti poleg lastne iniciative spodbudo in finančno podporo vselitvenega in izselitvenega okolja, torej tudi matične države. V vselitvenem okolju vladna migracijska politika najpogosteje ni bila naklonjena takšnim "podjetjem", matična država pa je šele pred kratkim izkazala skrb za arhivsko in muzejsko gradivo tudi na formalni ravni.²² Za raziskovalce migracij predstavljajo razkropljeni in fragmentirani pisni viri veliko težavo.²³ Zato morda bolj kot na katerem koli drugem raziskovalnem področju upoštevajo ustna pričevanja, ki so, kot sem že omenila, pogosto edini vir za preučevanje zgodovine določene skupnosti, nastanka kolektiva ali izkušenj določenega posameznika. Pomembno je poudariti, da so ustna pričevanja v migracijskih študijah metoda zbiranja podatkov ((avto)biografska metoda) in so kategorija sama oziroma predmet preučevanja.

Najpregledneje se doživljanje migracij in izkušnje posameznika kažejo prav s posameznikovo življenjsko pripovedjo. Posameznik jo gradi okoli pomembnih dogodkov in migracije so eden takih dogodkov. Osebne pripovedi lahko vsebujejo veliko podatkov o vzorcih, strukturah, kulturi in vlogi posameznika v migracijskem procesu. Prav tako iz njih lahko razberemo, kako migracijski proces vpliva na posameznika. Z besedami antropologinje Caroline Brettell, ki v svojih raziskavah uporablja ustno metodo, lahko povežemo mikroanalitsko perspektivo posameznega pripovedovalca, ki jo razberemo iz biografske pripovedi, z makroanalitsko perspektivo ekonomskih in političnih struktur in tako dobimo celovitejši vpogled v preučevano tematiko.²⁴

Mirjam Milharčič Hladnik meni, da je ustna zgodovina skupaj s korespondenco in drugimi pisnimi viri neizčrpen vir ključnih informacij o migrantovem doživljanju sveta, kompleksnosti migracijskih življenj in izkušenj.²⁵ Iz zgodb lahko razberemo odločitve posameznika za sodelovanje v družbenih strukturah, mesto posameznika v njih, naravo interakcije z drugimi sodelujočimi in tudi, kako posamezniki konstruirajo identitete s to interakcijo. Z analizo pripovedi lahko spoznavamo subjektivno dojemanje političnega, kulturnega in druž-

¹⁸ Ramšak: Ustna zgodovina, str. 234. Primerjaj Rožac Darovec: Afirmacija ustne zgodovine, str. 161.

¹⁹ Ramšak: Ustna zgodovina, str. 218.

²⁰ Prav tam; primerjaj Rožac Darovec: Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine, str. 464.

²¹ Verginella: *Suba pašta, pesek in bombe*, str. 7.

²² Zakonu o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja je bil sprejet leta 2006.

²³ Slovensko izseljensko gradivo. Okrogla miza.

²⁴ Brettell: *Anthropology and Migration*, str. 24.

²⁵ Milharčič Hladnik: Subjektivna realnost migracijskih procesov, str. 189–191.

benega dogajanja v vselitvenem okolju, razkriva se nam večplastnost posameznikovega odnosa do izselitvenega okolja in izrisuje posameznikova posredna ali neposredna migracijska izkušnja. Vse omenjeno predstavlja kontekst kulturnega in družbenega delovanja. To sem poskušala prikazati tudi z izsekom iz Marjanove pripovedi in delom predstavljene analize.

Beleženje, prepisovanje in arhiviranje pripovedi: kam s kulturno dediščino migrantov?

Za konec še nekaj misli o beleženju, prepisovanju in arhiviranju pripovedi migrantov.²⁶ Pripovedi lahko nastajajo kjerkoli, če le najdemo primerne pripovedovalce in če smo kot poslušalci, raziskovalci, zbiralci usposobljeni za beleženje teh. Pripovedovalci so lahko povsem povprečni ljudje, ki so pripravljene govoriti o svojih življenjskih izkušnjah z drugimi, so lahko ljudje, ki so v življenju nekaj pomembnega dosegli, ali pa ljudje, ki so bili priče dogodkom, ki nas zanimajo. V zadnjem primeru predstavljajo njihove pripovedi vir za preučevanje določene tematike.

Pripovedi so ponavadi posnete ali zapisane, vendar zadnji način ne zagotavlja natančnosti in celovitosti. Nikoli ne moremo zapisati vsega, saj nihče ne piše tako hitro, kot lahko nekdo govori. Nedvomno posebno kategorijo ustne zgodovine predstavljajo dokumentarni filmi, ki so kolaž pripovedi ljudi. Takšna sta filma *Američanke* in *Slovenci v Berlinu*.²⁷

V pomoč pri beleženju pripovedi so nam lahko pripravljene vprašalniki, ki zadevajo določne vsebine (strukturiran intervju), ali vprašalniki, ki zajemajo splošna vprašanja o življenju posameznika in njegovih izkušnjah (polstrukturiran intervju): rojstvo, prvi spomini, družina, izobraževanje, zaposlitev, emigracija in tako naprej. Pripoved je lahko tudi v obliki prostega (po)govora (nestructuriran intervju). Sodobni ustni zgodovinarji, antropologi in sociologi so razvili več kompleksnih, a izjemno uporabnih metodoloških pristopov.²⁸

Posnete pripovedi morajo biti skrbno transkribirane in urejene. Tako smo pri naslednjem koraku, hranjenju oziroma arhiviranju ustnega gradiva. Danes je na voljo več zanesljivih metod hranjenja avdio-vizualnih zapisov. Po besedah Saša Kuhariča, sodelavca Avdiovizualnega laboratorija ZRC SAZU, digitalna tehnika omogoča najlažje beleženje, lažjo obdelavo podatkov in varnejše hranjenje, a je kljub temu potrebno zapise shraniti v več kopijah, torej vsaj na dveh nosilcih zvoka. Tudi če so zapisi zabeleženi na trakovih ali mikrofilmih, je iz varnostnih razlogov nujno potrebnih več kopij. Pred samim začetkom beleženja pripovedi pa se moramo seznaniti z etičnimi vidiki takšnega dela. Raziskovalci smo zavezani določenim etičnim pravilom pri zbiranju, analizi in objavi zbranih podatkov, sicer so podatki, ki jih uporabljamo, neverodostojni, v najhujšem primeru lahko pripovedovalca tudi psihično, fizično ali družbeno ogrozimo.²⁹

Mojca Ramšak navaja med petimi določili ustne zgodovine tudi dostopnost gradiva širši javnosti, in sicer v obliki trakov in zapisov povedanega.³⁰ Dostopnost gradiva javnosti pomeni afirmacijo ustne zgodovine in znanosti širše, saj predpostavlja uporabnost in prenos znanja. Zabeleženo, prepisano, pravilno hranjeno in dostopno gradivo postane tudi del kulturne dediščine. Gre za nematerialno ali neopredmeteno kulturno dediščino, ki je opredeljena v konvenciji UNESCO o varstvu neopredmetene kulturne dediščine.³¹

Z dostopnostjo gradiva in dediščino sta povezana problematika ohranjanja gradiva in predvsem vprašanje odnosa raziskovalcev do tako imenovane izseljenskega gradiva, tudi življenjskih pripovedi. Kar je za strokovnjake izseljensko gradivo (arhivsko gradivo, pripovedi in pričevanja, muzejski predmeti, umetniška dela in drugo), je pravzaprav kulturna dediščina Slovencev po svetu in tudi v Sloveniji. Raziskovalci imajo zato določeno odgovornost do gradiva in posredno do slovenske skupnosti.³² "*Gradivo o izseljenstvu je vseslovenska zapuščina. Zato so današnji "lastniki" le začasni branilci.*"³³ Zasebni zbiratelji imajo v tem kontekstu pomembno vlogo. Gre za stališče, sprejeto v svetu, "*da naj arhivsko gradivo ostane tam, kjer je nastalo. ... gradivo, umet-*

²⁶ Več o tem glej Ramšak: *Portret glasov*; Kogovšek: Razmislek k metodologiji v ustni zgodovini.

²⁷ Film *Američanke* je nastal po scenariju Mirjam Milharčič Hladnik in s pripovedmi Slovencek različnih generacij v ZDA razgrinja zgodbo njihovega priseljenkega življenja s poudarkom na vlogi jezika in konstrukciji identitete. Film *Slovenci v Berlinu* pa je nastal na pobudo druge generacije Slovencev v Nemčiji, avtorja Romana Schikorskega. V njem šest Slovencev govori o svojem življenju v Berlinu.

²⁸ Za metode, ki so uporabne pri raziskovanju migracijskih izkušenj glej Milharčič Hladnik: Avto/biografičnost narativnosti: metodološko teoretični pristopi.

²⁹ Ramšak: *Portret glasov*, str. 133.

³⁰ Ramšak: *Portret glasov*, str. 28.

³¹ Konvencija o varstvu neopredmetene kulturne dediščine <http://www.unesco.org>.

³² Drnovšek: Odnos do slovenskega izseljenskega gradiva: nekaj primerov iz 20. stoletja, str. 215.

³³ Drnovšek in Velikonja na okrogli mizi: Slovensko izseljensko gradivo. Okrogla miza, str. 121, 122.

niške stvaritve, arheološke najdbe, etnične dragocenosti, zgodovinski dokumenti (naj) ostanejo v prostoru izvora ali se naj celo vrnejo v kraje in dežele, v katerih so nastale."³⁴ Menim, da bi raziskovalci morali več prispevati k zbiranju in ohranjanju gradiva, predvsem življenjskih pripovedi. Te bi ostale tam, kjer so nastale, in bile dostopne preksvetovnega spleta.

Kako torej varovati in ohranjati to dediščino? Vsekakor ne s stališča, da moramo v Sloveniji izdelati kriterije in metodologijo za to področje, z a priori postavljenimi vrednostnimi sodbami in brez sodelovanja izseljencev. Gradiva ne moremo preprosto odnesti in ustvariti izseljenskih zbirk, muzejev in arhivov v Sloveniji. Praksa je pokazala, da je ustanavljanje arhivov *in situ* v sodelovanju z izseljensko skupnostjo in posamezniki dobra rešitev. Plod takšnega sodelovanja je na primer Zgodovinski arhiv za slovenske Avstralce (Historical Archives for Slovenian Australians ali HASA), ki so ga odprli 30. aprila 2004 v Sydneyju. Poseben projekt, ki so ga zastavili sodelavci HASA, je tudi nastajajoča zbirka življenjskih zgodb Slovencev v Avstraliji.

Viri in literatura

Becker, Howard. S.: *Art Worlds*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1982.

Boyle, Paul, Keith Halfacree in Vaughan Robinson: *Exploring Contemporary Migration*. London: Harlow, 1998.

Brettell, Caroline B.: *Anthropology and Migration. Essays on Transnationalism, Ethnicity and Identity*. Walnut Creek, Lanham, New York, Oxford: Altamira Press, 2003.

Drnovšek, Marjan: Odnos do slovenskega izseljenskega gradiva: nekaj primerov iz 20. stoletja. *Arhivi* 21 (2000) št. 1, str. 215–223.

Kogovšek, Nataša: Razmislek k metodologiji v ustni zgodovini. *Zgodovina za vse* XIV (2007), št. 2, str. 118–124.

Lukšič-Hacin, Marina: *Kot tujina postane dom: re-socializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.

Lukšič Hacin, Marina: Normativni vidiki in delovne razmere za migrante v Zvezni republiki Nemčiji. *Dve domovini/Two Homelands* 25 (2007), str. 187–208.

Milharčič Hladnik, Mirjam: Subjektivna realnost migracijskih procesov. Brati, poslušati in razumeti migrantske izkušnje. *Dve domovini/Two Homelands* 22 (2005), str. 169–196.

Milharčič Hladnik, Mirjam: Avto/biografičnost narativnosti: metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. *Dve domovini/Two Homelands* 26 (2007), str. 31–46.

Ramšak, Mojca: Ustna zgodovina in življenjske zgodbe na poti k etnologiji. *Kolesar s filozofske. Zbornik v počastitev 90-letnice prof. dr. Vilka Novaka* (ur. Janez Bogataj, Borut Brumen, Vito Hazler, Ingrid Slavec Gradišnik, Zmago Šmitek). Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofska fakulteta, 2000, str. 217–238.

Poletni tabor za Zoisove štipendiste Kebel (ur. Maja Kanop in Brigita Kruder). Slovenska Bistrica: Ljudska univerza, 2003.

Ramšak Mojca: *Portret glasov. Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, 2003.

Rožac Darovec, Vida: Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine. *Acta Histriae* 14 (2006), št. 2, str. 447–467.

Rožac Darovec, Vida: Afirmacija ustne zgodovine v kontekstu pripovednega zgodovinopisja. *Zgodovina za vse* XV (2008), št. 1, str. 151–163.

Schweizer, Thomas: Epistemology: The Nature and Validation of Anthropological Knowledge. *A Handbook of Methods in Cultural Anthropology* (ur. Russell Bernard). Walnut Creek, Lanham, Oxford: Altamira Press, 2000, str. 39–87.

Slavec, Ingrid: *Slovenci v Mannheimu*. Ljubljana: ZIFF, 1982.

Slovensko izseljensko gradivo. Okrogla miza, Ljubljana, 31. maj 2000 (ur. Marjan Drnovšek). *Dve domovini/Two Homelands* 11–12 (2000), str. 91–144.

Stare, Franc: *Migracije. Organizirane zunanje migracije Slovencev v obdobju 1965–1975*. Ljubljana: FSPN, 1977.

Verginella, Marta: *Suba pašta, pesek in bombe. Vojni dnevnik Bruna Trampuža*. Koper: Univerza na Primorskem, ZRS, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004.

Elektronski vir

Spletna stran MZZ <http://berlin.embassy.si/index.php?id=204>, pregledano 15. 10. 2008.

Konvencija o varstvu neopredmetene kulturne dediščine <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00006>, pregledano 12. 10. 2008.

34 Prav tam.

Zusammenfassung

ARCHIVIERTE ORAL HISTORY. BEDEUTUNG, SAMMLUNG UND ERHALTUNG MÜNDLICHER QUELLEN FÜR DIE GESCHICHTE DER MIGRATIONEN

Die Oral History, somit das von Migranten Erzählte, stellt in dem humanistisch und auf Qualität ausgerichteten Teil der zwar interdisziplinär orientierten Migrationsstudien eine der Hauptquellen und auch einen der zentralen Gegenstände der Geschichtsforschung und die (auto)biografische Methode eine der wichtigsten Forschungsmethoden dar. Ihre Bedeutung ist eine zweifache: Einerseits unterprivilegierte, marginalisierte Menschen, was Migranten häufig sind, sichtbar zu machen und einzelne, bisher als Teil des Volkes oder amorpher Massen behandelte Menschen zu Wort kommen zu lassen, und andererseits bei fehlenden schriftlichen Quellen eine gleichwertige Alternative zu schaffen. In den Migrationsstudien stellen die Erzählungen vom methodologischen Aspekt häufig mehr als eine Alternative zu den schriftlichen Quellen dar, zumal es unter den Ein- und Auswanderern relativ wenig erhaltenes schriftliches Material gibt und die Erzählungen manchmal das einzige Quellenmaterial sind. Doch haben die Untersuchungen vor Ort, das heißt in den bestehenden, unter den Emigranten entstandenen privaten und öffentlichen Archiven und Dokumentationszentren zusammen mit der Analyse der bisher durchgeführten Forschungsarbeit gezeigt, dass es im Vergleich zum schriftlichen Material sehr spärliche aufgezeichnete und erhaltene

mündliche Quellen gibt. Ein solcher Zustand entspricht im Hinblick auf die Entwicklung und Stellung der Oral History in Slowenien ganz den Erwartungen.

In dem Beitrag wird die Lebensgeschichte eines slowenischen Immigranten in Berlin dargestellt, der ein Teil der Analyse dieser Erzählung hinzugefügt ist. Das Erlebnis der Migration und die daraus resultierenden Erfahrungen zeigen sich am transparentesten gerade in der Lebensgeschichte eines einzelnen Menschen. Der Einzelne schildert seine Lebenswelt im Kontext wichtiger Ereignisse, und die Migration stellt ein solches Ereignis dar. Die persönlichen Erzählungen können viele Informationen über Muster und Strukturen, über die Kultur und die Rolle des Einzelnen im Migrationsprozess enthalten. Dem kann auch entnommen werden, wie der Migrationsprozess den Einzelnen beeinflusst. Durch das Erzählte kann die subjektive Erfassung des politischen, kulturellen und sozialen Geschehens im Einwanderungsland bzw. in der dortigen slowenischen Gemeinschaft beobachtet und zugleich die mittelbare und unmittelbare Migrationserfahrung des Einzelnen abgelesen werden.

Im zweiten Teil ihres Beitrags zeigt die Verfasserin ihre Sichtweise der Oral History auf und betont deren Interdisziplinarität als Verbindungsglied zwischen der Oral History und den Migrationsstudien. Abschließend werden einige Gedanken über Aufzeichnung, schriftliche Übertragung und Archivierung der Erzählungen von Migranten sowie über die Verantwortung der mit diesem Quellenmaterial beschäftigten Historiker hinzugefügt.

Utrinek iz razstave "Upodobitve Primoža Trubarja" – tematska razstava ob 500. obletnici rojstva Primoža Trubarja v Galeriji Kresija (9.–28. junij 2008), foto: Tina Arb, ZAL